

פרק 1

עקרונות ארגון מידע ביבליוגרפי

(תאריך עדכון 20.12.2013)

תוכן הפרק:

- 1.1 משאבי מידע ומטה-דטה
- 1.2 תולדות הקטלוגים והקיטלוג
- 1.3 מטרות הקיטלוג (קטר, IFLA ו-FRBR)
- 1.4 המודל הבסיסי של FRBR
 - א. ישויות (entities), מאפיינים (attributes) ויחסות (relationships)
 - ב. יצירה (work), ביטוי (expression), התגלמות (manifestation), פריט (item)
- 1.5 שירותי קיטלוג וקיטלוג מְעֻקָּק
- 1.6 חיפושים בקטלוג

1.1 משאבי מידע ומטה-דטה

המונח "מידע" הוא רחב מאוד וכולל את כל האמצעים והשיטות של העברה ושימור של אינפורמציה: טקסט (לקריאה או לשמיעה), מוסיקה (תווים או הקלטות), מפות, שידורי טלוויזיה, ועוד ועוד. חלק מהמידע נוצר באופן שוטף ואינו משתמר (למשל דיבור שלא הוקלט), אבל בימינו רוב המידע הנוצר נשמר (אף אם באופן זמני). מידע הנשמר על מנת לאחזר אותו בעתיד מכונה "משאב מידע" (information resource).

לעצם שמירת המידע אין ערך אם המידע אינו מאורגן בצורה שתאפשר להגיע אליו כאשר יידרש בעתיד. לצורך כך עלינו לתאר את משאב המידע (מכל סוג שהוא) לפי הפרטים המזהים שלו כדי שיהיה אפשר לאתר אותו בעתיד. במילים אחרות, עלינו ליצור לכל משאב מידע - רובד של מידע תיאורי ("מידע-על-מידע", "מטה-דטה" או חלופה למסמך) המתאר אותו בצורה מוסכמת, כדי שאנשים אחרים (ולא רק יוצר התיאור) יוכלו להגיע אליו. השיטות המוסכמות והמקובלות לתיאור משאבי מידע במסגרת ספרייה או מרכז מידע נקראות "כללי קיטלוג". כללים אלה השתנו ומשתנים במשך השנים כדי לאפשר תיאור מיטבי ויעיל של סוגי מידע שונים, ישנים וחדשים. מערכת של מרכזי מידע (ידנית או ממוחשבת) המאגדת בתוכה תיאורים של משאבי מידע רבים נקראת "קיטלוג".

קטלוג יכול להכיל תיאור פריטים במרכז מידע אחד, בחלק ממנו (קטלוג של אוסף ספציפי מיוחד בתוך מרכז מידע) או של מרכזי מידע רבים יחדיו. יש גם קטלוגים שאינם מתארים אוסף מיוחד אלא מכלול משאבים קיימים, לאו דווקא באוספים

מסוימים. לסוג זה של קטלוגים אנחנו נוהגים לקרוא "ביבליוגרפיות", אבל, כשהם ממוחשבים הם נקראים "מאגרי מידע ביבליוגרפיים".

ללא קשר להיקפו או צורתו, מטרת הקטלוג היא אחת: לפרוס את כלל המשאבים שבו לעיני המעיין ולאפשר לו לאתר אותם לפי נקודות גישה שונות (שם היצירה, יוצריה, נושאה ועוד).

1.2 תולדות הקטלוגים והקיטלוג

קטלוג בצורת ספר

הקטלוגים הראשונים של הספריות הוותיקות היו בצורת מחברות או ספרים. ספריות חשובות נהגו להדפיס את קטלוג הספרייה כספר ולהפיץ אותו ברבים, והוא שימש כלי ביבליוגרפי חשוב שאפשר לאחרים לדעת מה נמצא בספרייה זו. מובן שקטלוגים אלה לא יכלו לכלול את הקיטלוגים השוטפים - ועוד לפני שהספיקו לצאת מבית הדפוס הם נעשו לא מעודכנים. לכן היה צורך, מדי פעם בפעם, להדפיס כרך השלמות או אף להדפיס את כל הקטלוג מחדש. יתרונו העיקרי של הקטלוג בצורת ספר היה באפשרות לעיין בו במקומות מרוחקים מהספרייה עצמה. החיסרון המרכזי של הקטלוג בצורת ספר היה הקושי לעדכנו ולתקנו והמחיר היקר של הדפסתו.

קטע מתוך קטלוג הספרים של הספרייה הלאומית הבריטית

BERDEEN UNIVERSITY CHARITIES CAMPAIGN. See **ABERDEEN**.—*University of Aberdeen.*

BERDEEN UNIVERSITY FORESTRY SOCIETY. See **ABERDEEN**.—*University of Aberdeen.*

BERDEEN UNIVERSITY REVIEW. See **ABERDEEN**.—*University of Aberdeen.*

BERDEEN WATER-CURE JOURNAL. See PERIODICAL PUBLICATIONS.—*London.*

BERDEENSHIRE LAND AGITATION. The Aberdeenshire Land Agitation. Thoughts on the questions agitated at farmers' meetings in Aberdeenshire. pp. 32. *Blackwood & Sons: Edinburgh, 1881.* 8°. 8142. bbb. 3. (L.)

BERDEENSHIRE MASONIC REPORTER. See PERIODICAL PUBLICATIONS.—*Aberdeen.*

BERDEIN (JENNIE WATSON)
— John Galt. [With plates, including portraits.] pp. xxiv. 209. *Oxford University Press: London, 1936.* 8°. 010822. i. 53.

BERDENE. See **ABERDEEN**.

BERDINA ESPERANTISTA KLUBO. See **ABERDEEN**.

BERDOUR.
— Aberdour, Fifeshire. The official guide, etc. pp. 36. *E. J. Burrow & Co.: Cheltenham & London, [1934.] obl.* 8°. 10354. a. 21.

BERDOVEY.
— Bugail Aberdyfi. [A poem. By John Ceiriog Hughes.] (Cerdd Dafydd Wynn. [Signed: Bardd Nantglyn, i.e. Robert Davies.]) pp. 4. [1830?] 8°. C. 116. h. 25. (52.)

ÅBERG (BERTIL)

— See **NORLANDER (O.)** Changes in Total Hemoglobin and Blood Volume in Surgical Cases . . . By O. Norlande . . . B. Åberg. 1954. 8°. [*Acta chirurgica scandinavica* suppl. 196.] P.P. 3081. b. (1.)

ÅBERG (BÖRJE) See **ÅBERG (K. V. B.)**

ÅBERG (CARL MAGNUS) See **HILDEBRAND (B. E.)** Upplysningar till Sveriges mynthistoria . . . Utgifna af B. E. Hildebrand . . . och E. A. F. Lindencrona, etc. (Afd. 2) af B. E. Hildebrand och C. M. Åberg. 1831, etc. 8°. 7755. naa. 48. (5.)

ÅBERG (CARL VILHELM VIKTOR KEY) See **KEY-ÅBERG**.

ÅBERG (ERNST) See **HUSS (M.)** Statistics and Treatment of Typhus and Typhoid Fever . . . Translated . . . by E. Åberg. 1855. 8°. 7561. e. 31

— De la curabilité de la phtisie pulmonaire et de quelques autres maladies chroniques de la poitrine par l'eau d'une basse température. Conférence faite . . . 1880, suivie de quelques observations faites douze ans plus tard sur les cas référés. pp. 63. *Buenos-Aires, 1890.* 8°. 07305. k. 6. (4.)

— Irrigación y eucalyptus. Bases del proyecto presentado en la Sesión de la Comisión (de aguas corrientes, ciénagas y adoquinado) el día 8 de Abril de 1874. pp. ix. 113. viii. *Buenos Aires, 1874.* 8°. 7931. f. 6

ÅBERG (EWERT)

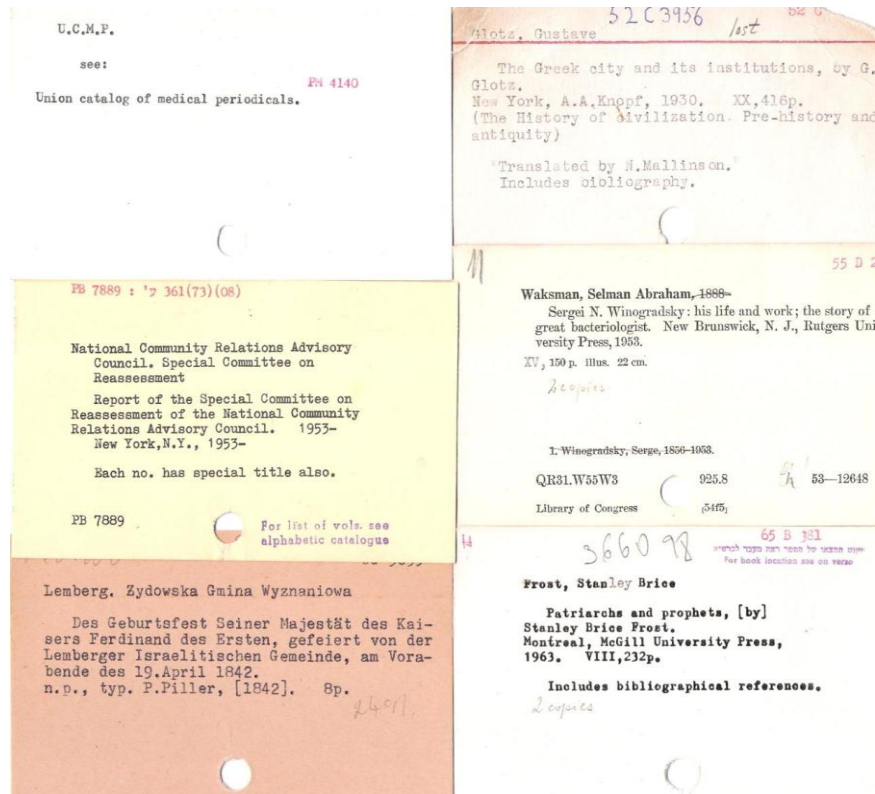
— The Taxonomy and Phylogeny of Hordeum L. Sect. Cerealia Ands. With special reference to Thibetar barleys. pp. 156. pl. xx. *Uppsala, [1940.] 4°.* [*Symbole botanicae Upsalenses.* vol. 4. no. 2.] Ac. 1077. 1

ÅBERG (EWERT) and WIEBE (GUSTAV A.)
— *Journal of Botany* . . .

קטלוג בצורת כרטסת

מסוף המאה ה-19 התפשט נוהג של יצירת קטלוג בצורת כרטסת. רישום הספרים על כרטיסים אפשר עדכון קל ונוח של הקטלוג כיוון שאפשר תמיד להכניס כרטיס חדש בין שני כרטיסים קיימים, וגם לבצע תיקונים בקלות על ידי הוצאת כרטיס מהקטלוג והחלפתו. החיסרון הגדול של כרטסת הוא שקיים ממנה עותק אחד בלבד. לכן רק אדם שנמצא בין כותלי הספרייה היה יכול לעיין בקטלוג, דבר שהקשה על שיתוף פעולה בין-ספרייתי (השאלה בין-ספרייתית, הזמנת צילומים וכד'). פגיעה בכרטסת (למשל שרפה או ונדליזם) הייתה עלולה לשתק את הספרייה כליל.

דוגמאות של כרטיסים מהקטלוג הישן של הספרייה הלאומית בירושלים

היו ספריות שנהגו לשלב בין שתי הצורות הנ"ל (הספר והכרטסת) על-ידי צילום כרטסת הספרייה והוצאתה לאור בצורת ספרים מודפסים. במקרה זה המשיכה הספרייה ליהנות מהיתרונות של הכרטסת הקיימת אצלה, וספריות אחרות יכלו להחזיק העתקים של הקטלוג. הוצאת קטלוג מצולם זולה בהרבה מסידורו בדפוס, עם זאת רמתו וצורתו של הקטלוג לא היו תמיד אחידות (במיוחד בספריות ותיקות) וכן נפח הקטלוג המצולם היה גדול, משום שבצילום נכלל גם השטח ה"לבן" שבכל כרטיס וכרטיס. מובן שקטלוג מצולם שיקף את אוסף הספרייה עד אותו יום שבו צולם. אחד הקטלוגים החשובים שהופיע בצורה זאת היה קטלוג ספריית הקונגרס האמריקני. חלק מהקטלוגים האלה יצאו לאור בדפי זיעור.

הקטלוג הממוחשב

השימוש ההולך וגובר במחשבים, בעולם בכלל ובספריות בפרט, יצר כבר באמצע המאה העשרים אפשרויות נוספות בנוגע לצורתו של הקטלוג, לבנייתו ולדרכי השימוש בו. המחשב אפשר ניהול יעיל ביותר של הקטלוג, עדכון מידי, שימוש מתוחכם ואפשרות גישה לקטלוג ממקומות רבים (אם המחשב פתוח לרשת האינטרנט).

תחילתו המעשית של הקיטלוג הממוחשב הייתה בשנת 1968, כאשר פרסמה ספריית הקונגרס בארצות הברית תקן להעברת קיטלוגים ממוחשבים בין ספריות והחלה להפיץ את הקיטלוג השוטף שלה על סרטים מגנטיים לפי תקן זה. תקן MARC (ראשי תיבות של: MAchine Readable Cataloging) נעשה במשך השנים לתבנית מוסכמת בין-לאומית (אם כי לפעמים בווריאציות לאומיות) לקיטלוג ממוחשב בעולם כולו. התבנית קבעה קודים אחידים לזיהוי חלקים שונים של הרשומה הביבליוגרפית: מחבר (יוצר), כותר, נושא וכדומה' (לפרטים נוספים על תבנית MARC ראה נספח לספר זה). תקן "מרק" קובע גם את צורת קידודה ו"אריזתה" של הרשומה הביבליוגרפית כולה כדי להעבירה ממחשב של ספרייה אחת למחשב של ספרייה אחרת. התבנית אינה קובעת את צורת הצגתה של הרשומה הביבליוגרפית. שלא כמו כרטיס הקיטלוג שהודפס בצורה כמעט זהה בכל ספרייה וספרייה, הקטלוג הממוחשב מאפשר מגוון רחב של צורות תצוגה שונות בין ספריות שונות ואף בתוך אותה ספרייה עצמה (למשל תצוגה מלאה או מקוצרת של נתוני משאב המידע).

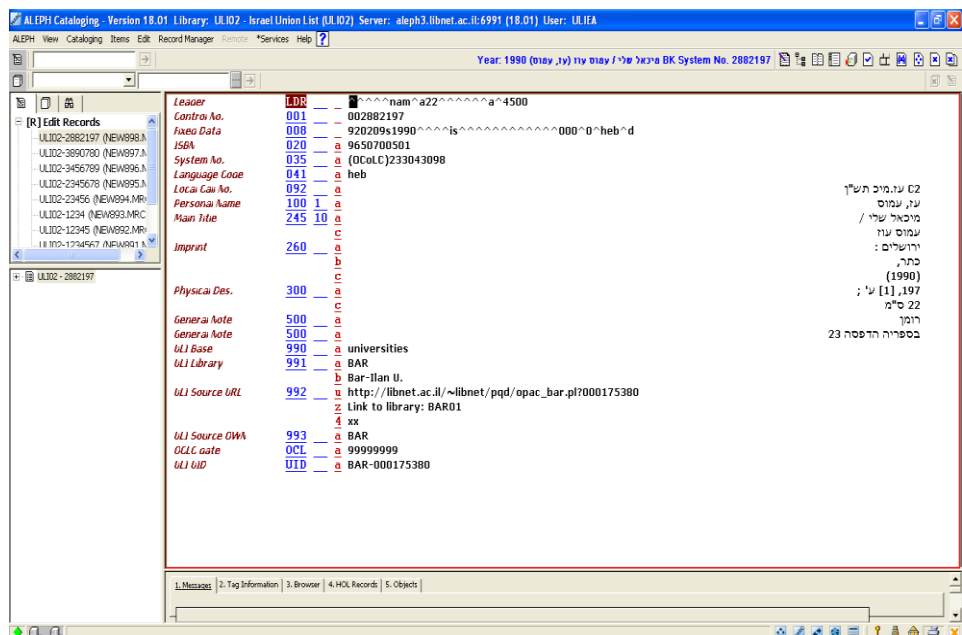
אפשר להבחין בשלוש תקופות בתהליך מחשוב קטלוג הספרייה: תקופת **הקיטלוג הממוחשב**, תקופת **הקטלוג המקוון הציבורי** ותקופת **הקטלוג המשולב בתוך "כלי הגילוי" (Discovery tools)**.

בתקופת **הקיטלוג הממוחשב** (בערך 1968 עד 1980) רוב הספריות ה"ממוחשבות" הזינו ושמרו את נתוני הקיטלוג החדשים שלהם במחשב (לפעמים במחשב מקומי ולפעמים במחשב מרוחק), אך הקוראים המשיכו להשתמש בקטלוג ידני שנבנה מכרטיסים שהודפסו ע"י המחשב או בקטלוג שהודפס על נייר או בקטלוג שהופק בצורה ממוזערת (סרט או דפי זיעור). אמנם, היו כמה ספריות חלוציות שאפשרו גישה לקוראים באמצעות מסופים, אך העלות הגבוהה של המחשבים בתקופה ההיא מנעה שימוש רחב באפשרות זאת. כמו כן בשנים הראשונות רשומות הקיטלוג הממוחשבות היו של הפרסומים החדשים בלבד ונדרשה עבודה של שנים להסב את כל הקיטלוגים הידניים כדי שהקטלוג הממוחשב יהיה שלם (יש ספריות גדולות שעד היום לא השלימו את משימת ההסבה – הספרייה הלאומית בירושלים סיימה את ההסבה רק בשנת 2012). בתקופה ההיא לא היה לרוב הספריות מחשב משלהן (או היה מחשב קטן לצורכי השאלה בלבד) והקיטלוגים נעשו באמצעות מרכזי קיטלוג אזוריים או ארציים (דוגמת OCLC בארצות הברית) באמצעות מסופים מקומיים וקווי תקשורת אל המרכז. מרכזים אלה אפשרו לספריות ליצור רשומות קיטלוג ממוחשבות, להעתיק רשומות קיטלוג שהוזנו למרכז ע"י ספריות אחרות, להפיק מהן כרטיסים, ולשמור את הרשומות האלקטרוניות לשימוש עתידי בקטלוג המקוון הציבורי.

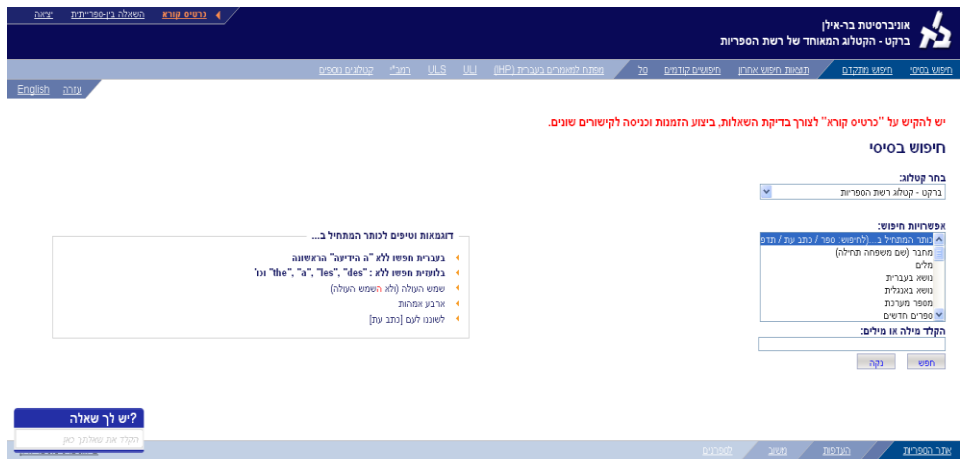
תקופת **הקטלוג המקוון הציבורי** או קטלוג OPAC (ראשי תיבות של המלים: Online Public Access Catalog) התחילה בשנות ה-80 ונמשכת גם בימינו. בתקופה זאת חלה (ונמשכת) מהפכה גדולה בעולם המחשוב. עלותו של כוח-מחשב וועלות אחסון מידע דיגיטלי ירדו כל כך, עד שאפשר להציב מחשב עם קטלוג מלא בתוך כל ספרייה בעלות סבירה (אפילו בספרייה קטנה). הקטלוג הממוחשב אינו

אחד ואינו חד-גוני - חברות רבות מוכרות חבילות תוכנה להפעלת קטלוג ממוחשב, וכל קטלוג נראה אחר ויש בו אפשרויות שונות לחיפוש ולתצוגה. עם זאת, הפונקציות הבסיסיות משותפות לכל הקטלוגים: אפשרויות חיפוש לפי נקודות גישה שונות (מחבר, כותר, נושא וכדומה), חיפושים לפי מלים בודדות (שהיה בלתי אפשרי בכרססת), הצלבת נתונים מתוך הקטלוג (למשל איתור ספרים בנושא מסוים שיצאו לאור אחרי שנה מסוימת, ונכתבו בשפה מסוימת בלבד) ועוד. מערכות עכשוויות מאפשרות עדכון מידי של הקטלוג, קשר בין קטלוג הספרייה לקטלוגים של ספריות אחרות ואפשרות להעתקת קיטלוגים מספרייה לספרייה. כל הספריות האקדמיות וגם ספריות ציבוריות רבות מאפשרות לקוראיהן גישה לקטלוג המקוון דרך רשת האינטרנט כדי לערוך חיפושים, להזמין ספרים ועוד. בישראל פועלות כמה מערכות כאלה. הגדולה והמקיפה שבהן היא תוכנת "אלף" של חברת אקס-ליבריס הישראלית, שהיא היום אחת התוכנות הספרייתיות המובילות בעולם. כל הספריות האוניברסיטאיות, רוב ספריות המכללות ועוד כמה ספריות גדולות בארץ משתמשות בתוכנת "אלף", והיא משמשת גם לניהול הקטלוג המאוחד הארצי. חלק מספריות המכללות וכן רוב הספריות הציבוריות וספריות בתי הספר משתמשות בתוכנות אחרות שגם הן תוצרת הארץ.

מסך מקטלוג בתוכנת "אלף" (מתוך הקטלוג המאוחד הארצי)

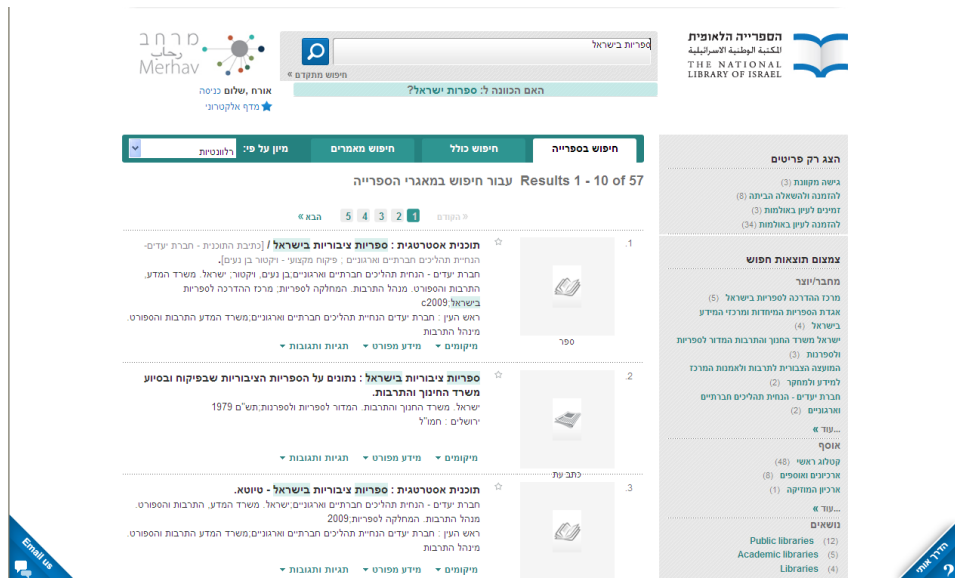

מסך חיפוש ציבורי (אינטרנטי) בתוכנת "אלף" (קטלוג אוניברסיטת בר-אילן)

תקופת הקטלוג הציבורי המשולב בתוך "כלי הגילוי" (Discovery tools) התחילה בשנים האחרונות, ועדיין לא כל הספריות עברו לסוג זה של קטלוג ציבורי. בקטלוג זה תוצאות החיפוש מאוסף הספרייה מוצגות לצד יחד עם תוצאות החיפוש ממשאבי מידע אחרים העומדים לרשות הקוראים (מאמרים מתוך כתבי-עת, אתרי אינטרנט, חומרים אורקוליים שונים ועוד). כלי הגילוי החדשים שואפים לגרום ל"חויית חיפוש" דומה למנועי החיפוש הכלליים (כמו "גוגלי") עם אפשרויות מתוחכמות של חיתוכים לפי פנים (facets) שונים (שפה, תאריך, סוג חומר וכדומה). מערכת "פרימו" של חברת אקס-ליבריס היא דוגמה אחת לכלי גילוי מתקדם המשמש כמה ספריות בארץ, בדרך כלל כאפשרות, כאשר הקטלוג המקוון הוותיק עדיין קיים.

דוגמה של תוצאות חיפוש בכלי גילוי: מערכת "פרימו" בספרייה הלאומית

מערכת הקטלוגים/המפתחות של הספרייה

קטלוג הספרייה אמור לאפשר דרכי גישה שונות, חלקן לפי נתוני תיאור ביבליוגרפי של היצירה (שם היצירה, שמות יוצריה, סדרה וכדומה), חלקן לפי נושאים שבהם עוסקת היצירה (יש שיטות שונות לבטא נושאים אלה) וחלקן לפי מידע מקומי (מספרי זהות, מספרי מדף וכדומה). בקטלוג הכרטיסים היו בדרך כלל כרטיסות נפרדות ממוינות על פי מפתחות שונים או נקודות גישה מסוגים שונים – יוצרים וכותרי יצירות, נושאים, מספרי מדף בקטלוג הממוחשב יש בדרך כלל גם מפתחות נפרדים לסוגים שונים של נקודות גישה כאשר הם כולם בתוך מערכת אחת. בתוך המפתחות יכולים להופיע גם עזרי ניווט, כמו הפניות מכותרת אחת לכותרת אחרת. כמו כן, הקטלוג הממוחשב מאפשר חיפושים לפי מילים בודדות או צירופי מילים משדות מידע שונים.

מפתחות המחברים, הכותרים והנושאים הם מפתחות אלף-ביתיים של כותרות או של נקודות גישה, ובעזרתם אפשר לאתר מידע מבוקש. כיוון שאין הקורא יודע תמיד את כל הפרטים הביבליוגרפיים הנכונים של הפרסום שהוא חפץ בו, בכל רשומת קיטלוג נרשמות כמה נקודות גישה בהתאם לכללי הקיטלוג. הפרסום מקוטלג בדרך כלל לפי יוצרו וכותרו (שמו של הפרסום), וכן, אם יש צורך, גם לפי עורך, מחברים נוספים ועוד. בדרך זאת, קורא היודע את אחד הפרטים האלה, יכול למצוא את הפרסום גם בלי לדעת את כל פרטיו. לכל פרסום יש אפוא כמה מופעים או נקודות גישה (access points) במקומות שונים בקטלוג (על פי סדר האלף-בית), המאפשרים לאתר את הפרסום מנקודות גישה שונות. מערכת נקודות הגישה יכולה/צריכה לכלול גם הפניות ("רמיזות") המדריכות את הקורא בתוך הקטלוג ומפנות אותו ממקום למקום, והדבר יוסבר בהמשך.

בעולם המערבי מקובל לרשום נקודות גישה אלה באלף-בית אחד (הלטיני), ובכך לאפשר תצוגה של המידע הקטלוגי ברצף אלף-בית, המסייע למשתמש בעלעול בקטלוג. לצורך כך נקבעו שיטות תעתיק שונות להסבת מידע לשפות הנכתבות בכתב שונה לאלף בית הלטיני. כך נוהגים עד היום בחו"ל לרשום פרסומים בעברית אבל נקודות הגישה המרכזיות (ולפעמים התיאור כולו) נרשמות בתעתיק לטיני.

דוגמא : קיטלוג אמריקני (ממוחשב) של ספר עברי

100	1		Oz, Amos.
245	1	0	'Ad mayet / #c 'Amos 'Oz.
246	1		#i Title on verso t.p.: #a Unto death
260			Tel Aviv : #b Bavel : #b Miśrad ha-bitāḥon, #c 763, 2003.
300			76 p. ; #c 16 cm.
440		0	Bavel (kis)/Tarmil
500			Short story.

פתרון זה של רישום מחברים וכותרים בתעתיק מעורר קושי בכל קטלוג, ובקטלוג הישראלי במיוחד. קיימות כמה שיטות לתעתיק עברי-לועזי, ויש ביניהן הבדלים לא מעטים. החשובות שבהן הן כללי התעתיק של האקדמיה ללשון העברית וכללי ספריית הקונגרס האמריקני. קושי נוסף נגרם בגלל מחברים הקובעים בעצמם את הכתיב הלועזי של שמם שלא בהתאם לכללי התעתיק המקובלים (השם שפירא, למשל, מצוי בצורות: Schapira, Schapiro, Shapira, Shapiro ועוד)

בחוץ לארץ חיפוש יוצר או כותר עברי בתעתיק לועזי אינו נוח, אם כי הוא נסבל. במדינת ישראל, שבה השפה העברית היא השפה הראשית, ובמיוחד בספרייה הציבורית, שבה רוב הספרים הם בעברית, אין להעלות על הדעת רישום ספרים אלה בצורת תעתיק לועזי. התפתח אפוא נוהג ישראלי של יצירת כמה קטלוגים: קטלוג לפרסומים הנכתבים באלף-בית עברי (עברית, יידיש, לדינו וכו'): קטלוג לפרסומים הנכתבים באלף-בית הלטיני (אנגלית, צרפתית, גרמנית וכדומה): פרסומים הנכתבים באלף-בית ערבי או קירילי יקוטלגו כל אחד באלף-בית שלו.

החלוקה לפי אלף-בית אינה מפריעה כאשר הקורא מחפש **פרסום מסוים** בספרייה. יש להניח שבמקרה זה הקורא יודע את שפת הפרסום, ויחפש באלף-בית המתאים. אך החלוקה פוגעת בתפקיד אחר של הקטלוג: ריכוז יצירותיו של אדם או תאגיד אחד. אם קורא ירצה לדעת אילו יצירות של מחבר מסוים נמצאות בספרייה **בכל השפות**, יהיה עליו לחפש בכמה קטלוגים נפרדים. בשנת 2012 התחילה הספרייה

הלאומית בפרויקט שמטרתו לקשר שמות אישים ותאגידים באלף-ביתים שונים כדי שחיפוש בכל אחד מהם יניב את פרסומי האדם או התאגיד גם בשאר האלף-ביתים.

נקודות גישה לפי נושאים

חיפוש לפי נושא הוא בדרך כלל מסובך יותר מחיפוש לפי נתונים ביבליוגרפיים. בחיפוש ביבליוגרפי נעזר הקורא בנתון ביבליוגרפי ידוע (יוצר, כותר, וכדומה), ולפיו הוא מקווה למצוא את מבוקשו. בחיפוש לפי נושא הדבר שונה: ייתכן שהנושא שהקורא מבקש מוגדר בצורה אחרת במערכות הספרייה, מופיע תחת מינוח אחר או כחלק מנושא אחר. ברוב הספריות בארץ מקובל למפתח את הפרסומים על ידי שימוש במונחים מילוליים.

יתרון הגדול של נקודות גישה מילוליות לנושאים הוא בנוחיותן לשימוש, במיוחד על ידי הקורא עצמו קורא הזקוק לחומר על פרי הדר יחפש מונח זה, וימצא רשומות המייצגות פרסומים על נושא זה. חסרונו הגדול של קטלוג זה נובע מאותה נוחיות - סדר אלף-ביתי של המונחים אינו מרכז תמיד נושאים קשורים, אלא מפזר אותם (פרסומים על אשכוליות יהיו תחת האות "א", על תפוזים תחת האות "ת" וכן הלאה). כדי להתגבר על פיזור זה יש צורך במערכת הפניונית ענפה בתוך הקטלוג, כדי לקשר בין נושא לנושא (למשל "אשכוליות ראה גם פרי הדר", ולהפך).

קטלוג נושאים אלף-ביתי מחייב רשימת מונחים מקיפה ומוסכמת, עם מערכת נרחבת של הפניות מנושא לנושא. בנייה וניהול של רשימת נושאים כזאת (המכונה תזאורוס) איננה משימה לספרייה בודדת אלא למפעלים לאומיים. בעבר, בהיעדר רשימה כזאת בעברית, בחרו הרבה ספריות אקדמיות להשתמש בכותרות נושאים **באנגלית** על ידי אימוץ רשימת הנושאים של ספריית הקונגרס האמריקני (באוניברסיטת בר-אילן ובאוניברסיטה הפתוחה אף תרגמו חלק מנושאים אלה לעברית).

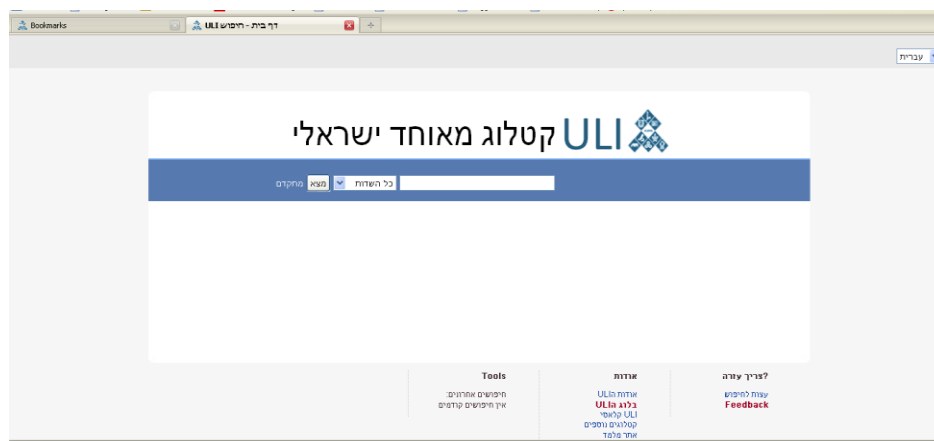
קיימות היום חמש רשימות עיקריות של כותרות נושאים בעברית: א) תזאורוס מונחי מפתוח במדעי החברה המשמש את מפעל המפתוח של מכון הנרייטה סאלד (מחקר שוטף במדעי החברה). ב) רשימת נושאים בעברית לספרים בעברית בספרייה של אוניברסיטת בר-אילן (מבוסס על מונחי ספריית הקונגרס). ג) תזאורוס מונחי המפתוח של מפעל המפתוח לכתבי-עת בעברית בספרייה של אוניברסיטת חיפה. ד) תזאורוס מונחי המפתוח של מרכז הספר והספריות בישראל (לשעבר מרכז ההדרכה לספריות) המבוסס על תזאורוס אוניברסיטת חיפה. ה) מערכת הנושאים בעברית של הספרייה הלאומית, שהיא בעצם תרגום שיטתי של הנושאים של ספריית הקונגרס אשר נמצאים בקטלוג הספרייה הלאומית.

קטלוג מאוחד (Union Catalog)

קטלוג מאוחד הוא קטלוג המרכז נתוני קטלוג של ספריות רבות. ספריות המשתתפות בקטלוג כזה יכולות להיות ספריות של אזור מסוים, של ארץ מסוימת, ספריות מסוג מסוים (אוניברסיטאיות, מיוחדות, וכדומה). קטלוג מאוחד הוא מקור

נוח לאיתור מהיר של יצירה בספריות רבות. בישראל קיים קטלוג מאוחד של כתבי עת (ULS) המכיל מידע על כתבי עת הנמצאים בכמה מאות ספריות, וגם קטלוג מאוחד של רשת הספריות הבין-אוניברסיטאית (ULI). רוב הספריות האקדמיות בארץ משתתפות גם בקטלוג המאוחד הבין-לאומי WorldCat המכיל מאות מיליוני רשומות ביבליוגרפיות שונות מ- כ- 72,000 ספריות ברחבי העולם.

מנשק החיפוש של הקטלוג המאוחד ULI

כללי הקיטלוג

הכנת רשימה של כל הפריטים שבספרייה אינה משימה קלה. יש לכלול בקטלוג אלפי פריטים שונים במהותם ובצורתם: ספרים שכתבו קבוצות של אנשים וספרים ללא מחבר, פרסומים של מוסדות וארגונים (פרטיים וציבוריים), יצירות עתיקות וחדישות ומגוון רחב של חומר אור-קולי. יש ספריות שבאוספיהן יש גם חומר תלת-ממדי. גם גידולו הטבעי של הקטלוג מקשה מאוד להתמצא בו ולהשתמש בו. אם המטרה היא לא רק לרשום את המצוי באוספי הספרייה, אלא גם (ובעיקר) לאתר אותם אחר כך, חייבים לנהוג לפי כללי רישום ידועים, מוסכמים וחד-משמעיים.

כללי הקיטלוג הראשונים נוצרו עוד בימי הביניים, אך כללים אלה היו קצרים ושונים מספרייה לספרייה. ראשיתם של כללי הקיטלוג המודרניים במאה התשע-עשרה, כאשר כבר הייתה הסכמה שיש לשאוף לאחידות בין ספרייה לספרייה וכאשר פורסמו מספר קובצי כללים חשובים. כללים אלה, גם כאשר התקבלו על ידי ציבור רחב, היו כללים "לאומיים": הקיטלוג בארצות-הברית היה שונה מהקיטלוג הבריטי; הקיטלוג הבריטי היה שונה מהקיטלוג הגרמני וכן הלאה. מצב זה נמשך גם במחציתה הראשונה של המאה העשרים.

במחצית השנייה של המאה העשרים הכיר ציבור הספרנים בצורך ובחשיבות שבאחידות בין-לאומית. בשנת 1961 נערכה ועידה בין-לאומית בפריס, ובה ניסו טובי המקטלגים בעולם להגיע להסכמה על עקרונות הקטלוג: מטרתו, צורתו ומבנהו. כתוצאה מוועידה זו החלו לשנות את כללי הקטלוג ה"לאומיים" כדי לשוות להם אופי בין-לאומי אחיד. אחת התוצאות הייתה פרסום כללי הקטלוג ה"אנגלו-אמריקניים" בשנת 1967 הנקראים AACR (ראשי תיבות של Anglo-American Cataloging Rules). כללים אלה היו ניסיון ליצור אחידות בכללי הקטלוג בכל הספריות בארצות הברית, בבריטניה ובקנדה. כיוון שהפערים בין הכללים האמריקניים לכללים הבריטיים לא חוסלו לגמרי, הופיע ספר זה, למרות שמו, במהדורה צפון אמריקנית¹ ובמהדורה בריטית².

המהדורה השנייה של כללים אלה (המכונה AACR2) יצאה לאור בשנת 1978³, והביאה גם לאחידות מלאה בין הקטלוג האמריקני, הבריטי והקנדי וגם להתאמת הקטלוג בארצות אלה לתקנים בין-לאומיים. נטייה זאת לאחידות בין-לאומית היא ללא ספק נחוצה ורצויה, עם זאת היא מביאה בעקבותיה שינויים רבים שאינם תמיד לתועלת הקורא. המעבר לכללי התיאור הבין-לאומיים גרם למשל להכנסת פיסוק מלאכותי מסורבל ולהחלפת קיצורים אנגליים בקיצורים לטיניים. גרסה מעודכנת של כללים אלה יצאה לאור בשנת 1988⁴.

למרות ההתאמות של כללי AACR2 לתקנים בין-לאומיים שונים, הם נשארו כללים 'אנגלו-אמריקניים'. כיוון שההנחה הייתה שהקטלוג מיועד לציבור דובר אנגלית העדיפו פעמים רבות צורות אנגליות של נקודות גישה, מקומות גאוגרפיים, כותרים אחידים וכדומה. בתחילת כללי AACR2 (כללים מס' 0.12 - 0.13) יש התייחסות ספציפית לעניין זה והיתר מפורש להחליף את השפה הימעדפת לשפה אחרת וכן לשנות את לוחות התעתיק על פי כללי התעתיק המקומי מקובל. בעקבות כך נעשו כללי AACR2 לאב-טיפוס לכללים לאומיים אחרים. להיתרים אלה אין שום תרומה לספרנות הישראלית בגלל הנוהג להפריד קטלוגים לפי אלף-בית. הקטלוג ה"לועזי" בישראל מבוסס על ההנחה שהשפה האנגלית היא שפת הקטלוג.

כללי AACR2 הם כללי קטלוג לפריטים (לאו דווקא ספרים) העשויים להימצא בספרייה, והם נותנים מעמד שווה לפריטים מכל הסוגים (שלא כמו הכללים הקודמים שבהם חומר לא-ספרי נחשב נחות). בכללי AACR2 המונח "מחברות" (authorship) כמעט אינו מופיע, ובמקומו מופיע המונח "אחריות"

¹ Anglo-American Cataloging Rules. North American Text. Chicago, American Library Association, 1967

² Anglo-American Cataloging Rules. British Text. London, Library Association, 1967

³ Anglo-American Cataloging Rules. 2nd ed. Chicago, American Library Association, 1978

⁴ Anglo-American Cataloging Rules. 2nd ed., 1988 revision. Ottawa, Canadian Library Association, 1988

(responsibility) שהוא כללי יותר ומתאים יותר לחומר אור-קולי (אי- אפשר לדבר על 'מחבר' של סרט אלא על 'אחראים' מסוגים שונים).

לפני כללי AACR2 הוכנסו בזהירות שינויים מעטים בכללי הקיטלוג על מנת שלא לגרום להתנגשויות עם החומר שכבר נמצא בקטלוג הספרייה. כללי AACR2 סטו מגישה זאת ויצרו מצב שחייב תיקונים רבים בקטלוג הקיים שהיה אז רובו בצורת כרטסת, ותיקונו דרש עבודה ידנית רבה. בעידן המחשב אפשר לבצע שינויים רבים באופן גורף וכתוצאה מכך יש פחות רתיעה משינויים ניכרים בכללי הקיטלוג.

בכללי AACR2 יש פעמים רבות אופציה לשנות את הכלל או להוסיף עליו. למעשה, על רוב האופציות האלה אין הספרייה הבודדת רשאית להחליט ורק גופים מוסמכים הקובעים את מדיניות הקיטלוג במישור הארצי רשאים לעשות זאת. כללי AACR2 גם מכירים שיש דרישות שונות בתיאור ביבליוגרפי, ולכן הם קובעים שלוש רמות של פירוט: רמה מקסימלית, רמה אמצעית ורמה מינימלית (ואילו כללי הקיטלוג הישנים הכתיבו פירוט ביבליוגרפי אחיד לכל סוגי הספריות).

בסוף המאה ה-20 התגבשה דעה שיש צורך בגרסה מעודכנת יותר של כללי הקיטלוג האנגלו-אמריקניים שתתאים למציאות המשתנה שבה הספר המודפס אינו הדומיננטי במשאבי המידע בספרייה אלא רק אחד מסוגי משאבי המידע הרבים הנמצאים בספרייה מודרנית. כדי להדגיש את הניתוק מכמה יסודות הכללים הישנים הוחלט שלא לקרוא לכללים החדשים AACR3 אלא שם אחר לגמרי – RDA – Resource Description and Access. כללי RDA גובשו בעשור הראשון של המאה ה-21, ואף נערך ניסוי של קיטלוג בכללי RDA על ידי ספריות מובילות בארצות הברית (ובכללן ספריית הקונגרס) בשנת 2010. בעקבות הניסוי החליטו בארצות הברית לדרוש שינויים מסוימים (בעיקר בתיעוד של הכללים) ורק אחר כך לאמץ את הכללים. ספריית הקונגרס הפסיקה את השימוש בכללי AACR2 בסוף מרץ 2013 והחלה לקטלג רק על פי כללי RDA. ספריות אחרות בארצות הברית לא חויבו ללכת בעקבותיה, אבל כיוון שהיא מקור / ספק הקיטלוג המרכזי בארצות הברית ברור ששאר הספריות בארצות הברית (ובעיקר הספריות המשתתפות בפרויקטים משותפים עם ספריית הקונגרס) ילכו בעקבותיה. על אף התנגדותם של אנשים רבים וטענות שהתועלת מהמעבר ל-RDA איננה מצדיקה את המאמץ הרב הנדרש בשינוי⁵, נראה שאין ברירה אלא ללכת בעקבות הספריות המרכזיות בארצות הברית ובעולם. גם בישראל אימוץ כללי RDA הוא עניין של "מתי" יותר מעניין של "האם", ויש להניח שהחלטה ארצית על כך תתקבל בקרוב.

הקיטלוג בישראל

⁵ חלק מהביקורת על RDA מתייחסת למגבלות של RDA בסביבת קידוד נתונים בפורמט MARC. ספריית הקונגרס כבר יזמה הכנות ליצירת פורמט חדש אשר בעתיד יחליף את MARC ויאפשר מיצוי מלא של פוטנציאל RDA.

הקיטלוג בישראל מתבסס בדרך כלל על כללי הקיטלוג הנהוגים בארצות הברית, אם כי בשינויים מסוימים במה שנוגע לקיטלוג העברי. במשך השנים הופיעו בישראל כמה ספרי קיטלוג בצורות שונות שתאמו את הכללים האמריקניים שהיו תקפים באותה תקופה.

כאמור, הסטייה הישראלית המרכזית מהנהוג האנגלו-סקסי/אירופאי היא בקיום קטלוגים נפרדים שבהם המידע נרשם באלף-בית המקורי (עברי, ערבי או קירילי) ולא בתעתיק. נוהג זה קיים גם בארצות אחרות (לא יעלה על הדעת שבארצות ערב, ברוסיה, בסין וכדומה לא ישתמשו בכתב המקורי). אך השימוש בשפה העברית גורם לבעיה מיוחדת: בעיית הכתיב. כידוע השפה העברית נכתבת בכתיב "חסר" (כאילו מנוקד) או בכתיב "מלא" (כתיב חסר ניקוד) (ולעתים קרובות אף בערבוב של השניים). כתיבת נקודות הגישה על-פי צורת הופעתם בפרסום עצמו עלולה לגרום להופעת אותן מילים במקומות שונים בקטלוג ("מילון" ו"מלון", "אוהל" ו"אהל", "וויס", "וויס", "ויס", ו"ויס"). על כן הוחלט עוד בתחילת עידן הקיטלוג בארץ לקבוע כתיב אחיד לכל הכותרות למרות הכתוב בפרסום עצמו. קביעה זו אמורה אך ורק בנוגע לנקודות הגישה. תיאור הפרסום מועתק מהשער בדיוק כפי שהוא כתוב. מסיבות היסטוריות וטכניות נקבע שהכתיב האחיד בקטלוגים יהיה הכתיב החסר (כאילו מנוקד: עמוס עז, לא עמוס עוז!), אם כי גם בכך לא הייתה אחידות גמורה. לבחירה זו סייעה העובדה שכללי הלשון העברית מיוסדים על הכתיב המנוקד ורוב כללי העזר (מילונים, אנציקלופדיות וכו') מנוקדים.

בשנים האחרונות יש נטייה הולכת וגוברת בספריות בארץ לכבד את צורת הכתיב שמעדיף האדם עצמו (דבר התואם את הכללים הבין-לאומיים) ולהפנות מצורות כתיב אלטרנטיביות. יש המנסים לשפר את חיפוש הכותרים על ידי מתן כותרת נוספת לכתיב אלטרנטיבי (למשל גם מילון וגם מלון).

יש הבדלים נוספים בין כללי הקיטלוג הנהוגים בחו"ל לבין הכללים הנהוגים בארץ במיוחד בקשר לקיטלוג ספרי התנ"ך, ספרות התלמוד, המדרשים, ספרי התפילה ועוד. אלה יידונו בפרקים הבאים.

1.3 מטרות הקטלוג: קטר, IFLA ו- FRBR

הקטלוג של הספרייה, כמו כל מאגר מידע ביבליוגרפי, מורכב מחלופות למסמכים (document surrogates), אשר מייצגים את המסמכים השלמים. בקטלוג הספרייה תחליפים אלו נקראים "רשומות ביבליוגרפיות" (bibliographic records) או רשומות קיטלוג, ומטרתן להפנות את הלקוח למסמכים השלמים. לכל פריט באוסף הספרייה יוצרים רשומת קיטלוג, שיש בה תיאור הפריט (descriptive cataloging), נקודות גישה (access points) ומידע המאפשר למשתמש גישה פיסית לפריט עצמו (document retrieval).

הצלחת הקטלוג של הספרייה תלויה ביעילותו ובאפקטיביות שלו, שפירושה האופרטיבי הוא לאפשר נגישות למשאבי מידע במהירות ובקלות מתוך יחסכון במשאבים ובמאמץ. על מנת להגביר את היעילות והאפקטיביות של הקטלוג, יש לקבוע מראש את המטרות של הקטלוג – מהו תפקידו ומה הן הציפיות של קהל המשתמשים בנוגע לביצועי הקטלוג. מטרות אלו הן הבסיס לקביעתם של כללי הקיטלוג. מבין הראשונים אשר עיצבו כללי קיטלוג בעידן המודרני נזכיר את אנטוני פניצי (1841)⁶, את צ'רלס ג'ואט (1853)⁷ ובמיוחד את צ'רלס אמי קטר (1876) שהיה הראשון שהגדיר במפורש את המטרות של הקטלוג.⁸

כלליו של קטר הושפעו מהמעבר של הקטלוג מספר לכרטסת ומפתיחתו של הקטלוג לשימוש הקהל ולא רק לשימוש הספרנים..

מטרות הקטלוג על פי צ'רלס אמי קטר

מטרה 1. לאפשר ללקוח למצוא ספר (מסמך) ספציפי כאשר ידוע לו שם מחבר הספר או כותרו או נושאו.

בעבר סיפקו קטלוגים בצורת ספר רק נקודות גישה אחת לכל פריט, ונקודות גישה נוספות אורגנו במפתחות משניים שליוו את הקטלוג המרכזי. המעבר לקטלוג כרטסת אפשר שלכל פריט יהיו כמה כרטיסים הניתנים לסידור באותו קטלוג לפי נקודות גישה שונות, דהיינו כרטיסים לפי אחראים (כותרים) ונושאים (9).

⁶ Panizzi, A (1848) *Mr. Panizzi to the right Hon. The earl of Ellesmere – British Museum, January 29, 1848*. In: Foundations of Cataloging, a Sourcebook. Ed. by M. Carpenter and E. Svenonius. Littleton, CO.: Libraries Unlimited, 1985. Pp. 15-47.

⁷ Jewett, C.C. (1853) *Smithsonian Catalogue System*. 2nd ed. Wash. D.C., Smithsonian Institution, 1853. <http://archive.org/details/constcatlib00jewerich>

⁸ Cutter, Charles Ammi, *Rules for a Dictionary Catalog*, 4th ed. 1904. זמין באתר: <http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc1048/m1/1>

⁹ היו ספריות שבחרו להפריד בין הקטלוגים: כרטסת לשמות האחראים לתוכן האינטלקטואלי (מחברים, עורכים וכו'), כרטסת לכותרים וכרטסת לנושאים. לאלו היה אפשר להוסיף כרטסת על פי סימן המדף אשר שיקף את סדר הפריטים הפיסיים על מדפי הספרייה (shelf list).

המצב החדש אפשר למשתמש לבוא לספרייה עם מידע חלקי. למשל, אם המשתמש מחפש מידע בנושא מסוים, ואין לו מידע בנוגע לפריטים ספציפיים בנושא – הוא עדיין ימצא פריטים העונים על החיפוש שלו. כלומר החיפוש בקטלוג נעשה גמיש יותר וידידותי יותר למשתמש.

מטרה 2. לשקף בנאמנות את אוסף הספרייה, כדי שהלקוח ימצא את כל הקיים בספרייה מאת מחבר ספציפי, על נושא ספציפי או בסוג ספרותי ספציפי (collocating function).

כאן המטרה היא קיבוץ פריטים (collocation) שיש ביניהם קשר לוגי. למשל, תחת שמו של מחבר מסוים נמצאים כל הספרים שהוא כתב. הבעיה היא שלפעמים שם של מחבר מאוית בצורת שונות או אותו מחבר כותב תחת כמה שמות בדויים. למשל השם של המשורר שאל טשרניחובסקי נרשם בכמה פרסומים כ- צ'רניחובסקי. או נושא כגון לקות קריאה ידוע גם כ- מיסלקציה. מצב זה של שינויים באיות או במינוח גורם לפיזור פריטים בקטלוג ומאלץ את המשתמש לבצע כמה חיפושים על מנת לראות, לדוגמה, את כל הפריטים של אותו מחבר. הקטלוג פותר בעיה זו על ידי קביעת צורה אחת לכל שם או נושא מתוך הפניית הקורא ממונחים מצורות שלא נבחרו אל הצורה המועדפת וכן על ידי הפניית הקורא למונחים שאינם זהים אך יש קשר ענייני ביניהם.

מטרה 3. לצייד את הלקוח במידע מספיק על אודות כל ספר (למשל אופי הספר, מהדורה וכדומה) כדי שהלקוח יוכל לבחור מתוך כל ההיצע את הפריטים המתאימים ביותר לצורכי המידע שלו.

לכל אדם יש צרכי מידע אישיים, התלויים, לדוגמה, בנושא שהוא מחפש, רמת השכלתו והמטרה שבעבורה הוא מחפש מידע (ללימודים, לעבודה, לתחביב וכו'). אם הרשומה הביבליוגרפית של פריט נושאת מידע מפורט על הפריט, היא מסייעת למשתמש לבחור בפריט המתאים ביותר לצרכיו בעזרת הקטלוג. המידע המפורט חוסך למשתמש את הצורך לגשת לפריטים עצמם ולבדוק אחד לאחד את הפריטים עד שימצא את מבוקשו, דהיינו חיסכון בזמן ובמאמץ של המחפש.

מטרות הקטלוג ומשימות המשתמש בקטלוג – איפ"א ו-FRBR

בשנת 1961 אישר ארגון איפ"א (IFLA – International Federation of Library Associations) את המסמך "עקרונות פריס"¹⁰, ובו הוגדרו העקרונות המנחים את עיצובם של כללי הקטלוג המודרניים. קטר הגדיר את מטרות הקטלוג. מסמך "עקרונות פריס" הגדיר את הפונקציות ואת המבנה של הקטלוג מתוך התבססות על המטרות של קטר.

¹⁰ *Statement of principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles*, Paris, October 1961. In: *Foundations of Cataloging, a Sourcebook*. Ed. by M. Carpenter and E. Svenonius. Littleton, CO.: Libraries Unlimited, 1985. Pp. 15-47.

פרסומה של המהדורה השנייה של כללי הקיטלוג האנגלו-אמריקאיים (1978) סימנה את תחילתם של המאמצים המתמשכים להתאים את כללי הקיטלוג לסביבה הממוחשבת. זה שלושה עשורים אנו עדים למחשוב המסיבי של מערכות הספרייה השונות, ובראשן קטלוג הספרייה. ההתפתחויות הטכנולוגיות האחרונות מאפשרות דרכי גישה למידע שהן שונות ומגוונות מן הדרכים המסורתיות. קובעי הכללים נקטו עמדה זהירה: השינויים בכללי הקיטלוג מאז פורסמה הגרסה הראשונה של המהדורה השנייה של כללי הקיטלוג האנגלו-אמריקאיים (AACR 2nd ed., 1988 (rev.)) היו קשורים להופעתן של מדיות חדשות שבהן ארוזים משאבי המידע, אך לא להתפתחויות הטכנולוגיות בתחום של אחזור מידע ממוחשב.

בשנת 1990 ארגן איפלי"א את 'סמינר סטוקהולם', שבו הוחלט להקים קבוצת מומחים אשר תגדיר את צרכי המשתמש בקטלוג והפונקציות הנדרשות בשימוש בקטלוג. התוצאה היתה דו"ח FRBR – Functional Requirements for Bibliographic Records (IFLA, 1998) במסמך זה הוגדרו ארבע פונקציות של מחפשי מידע ברשומות הביבליוגרפיות:

- **למצוא** את משאבי המידע המתאימים לקריטריונים של החיפוש של המשתמש (כגון שם מחבר, כותר או נושא);
- **לזהות** את הישות¹¹ (כגון, לאמת שמשאב המידע המבוקש על ידי המשתמש תואם את זה המתואר ברשומה, או להבחין בין שני משאבי מידע בעלי תכונות דומות, או שני יוצרי משאבי מידע דומים);
- **לבחור** בישות התואמת את צרכי המשתמש (כגון, בחירת טקסט בשפה הידועה למשתמש);
- **להשיג** או **לגשת** לישות המתוארת (כגון, שאילת משאב מידע מהספרייה, רכישת המשאב או נגישות למשאב דיגיטלי מקוון).

בשנת 2009 ארגון איפלי"א פרסם מסמך עקרונות הקיטלוג, Statement of International Cataloguing Principles¹², ובו המטרות והפונקציות של הקטלוג¹³. מסמך זה הגדיר משימה נוספת למשתמש בקטלוג:

- **לנווט** בתוך הקטלוג ומעבר לו, באמצעות ייצוג הולם של הקשרים הלוגיים הקיימים בין הישויות שבקטלוג וייצוג הולם של דרכי הניווט ביניהן.

1.4 המודל של FRBR

¹¹ ישות (entity) – מושג מרכזי ב-FRBR, המציין אובייקטים בעלי עניין למשתמשים. אובייקטים, או ישויות, אלו מתוארים על ידי מידע ביבליוגרפי. ישות יכולה להיות מתוצרי המאמץ האינטלקטואלי (כגון יצירה), מיוצרי התוצרים האלו (כגון אדם שחיבר יצירה, מו"ל וכו'), או ישויות שיכולות לשמש נושאי התוצרים. ראו הסבר מקיף בהמשך.

¹² זמין באתר: <http://www.ifla.org/publications/statement-of-international-cataloguing-principles>.

¹³ מבוססות על: Svenonius, Elaine. *The Intellectual Foundation of Information Organization*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000, p. 18-20.

עיקרו של מסמך ה-FRBR הוא המודל הרעיוני של ישויות (entities). המודל מגדיר את:

- הישויות בעלות העניין למשתמשי הקטלוג;
- התכונות (attributes) של כל ישות וישות. לכל ישות מוגדרת קבוצה של תכונות, שלפיהן המשתמש מעצב שאילתות לחיפוש ומעריך את התוצאות לשאילתות.
- יחסי (relationships) הן הקשרים האפשריים בין הישויות השונות.

מודל הישויות אומץ בכללי הקטלוג החדשים, ה-(RDA)¹⁴.

קבוצה הראשונה נכללות ארבע ישויות המייצגות את התוצרים של פעילות אינטלקטואלית או אמנותית: יצירה, ביטוי, התגלמות, פריט.

יצירה - work - עבודה אינטלקטואלית או יצירה אומנותית מובדלת, כלומר התוכן האינטלקטואלי או האומנותי של היצירה שאינו מוחשי. לדוגמה, היצירה:

והילד הזה הוא אני מאת יהודה אטלס

ליצירה כמה תכונות (attributes), ובהן: הכותר שלה (*והילד הזה הוא אני*), צורתה (סיפור), התאריך המקורי של יצירתה (1977), קהל היעד (נוער), וכי¹⁵.

ביטוי - expression - יצירה אינטלקטואלית או אומנותית אשר מקבלת את ביטוייה בצורה טקסטואלית, גרפית, קולית, תנועתית או שילוב של כל הצורות הללו. גם הביטוי אינו ישות מוחשית. לדוגמה:

הטקסט המקורי בעברית של יהודה אטלס
איור הטקסט על ידי דני קרמן
טקסט התרגום לאנגלית על ידי Rosalyn Lacks
לחנים לטקסטים שחוברו על ידי אבנר קנר

לביטוי יש כמה תכונות (attributes) ובהן: צורתו (סימון אלפא-נומרי, סימון מוסיקלי, תמונה, קול), שפת הביטוי וכי.

התגלמות - manifestation - ההתגלמות המוחשית של ביטוי של יצירה. לדוגמה:

¹⁴ Resource description & access : RDA / developed in a collaborative process led by the Joint Steering Committee for Development of RDA (JSC). Chicago : American Library Association, 2010-

¹⁵ לרשימה המלאה של תכונותיהם של יצירות, ביטויים, התגלמות ופריטים ראו: Functional Requirements for Bibliographic Records (IFLA, 1998, amended 2009), פרק 4, עמודים 31 - 53.

הספר - והילד הזה הוא אני מאת יהודה אטלס, אשר יצא לאור על ידי הוצאת כתר, בשנת 1977.
 התקליטור - והילד הזה הוא אני, יהודה אטלס, הלחין ועיבד אבנר קנר, אשר הופק ברמת השרון על ידי חברת אן. אס. סי. בשנת 1996.
 קלטת הווידיאו - והילד הזה הוא אני, שהופקה בתל-אביב על ידי חברת א.ס.י.א.י. בשנת 1997.

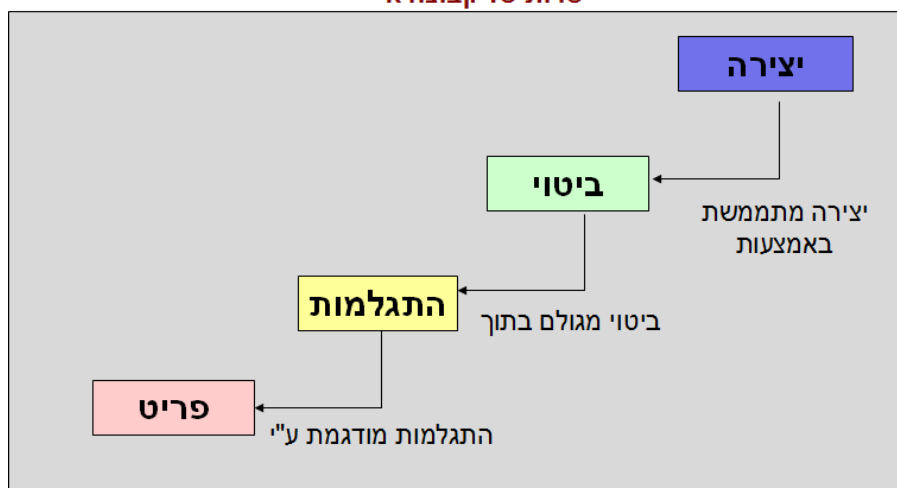
להתגלמות יש כמה תכונות (attributes) ובהן: מהדורה; שם המוציא לאור, היצרן או המפיק; מנשא (כגון כרד, תקליטור, קלטת וידיאו), וכו'.

פריט - item - יחידה אחת או עותק אחד של ההתגלמות.

לפריט יש כמה תכונות (attributes) ובהן: זיהויו (כגון מספר העותק באוסף הספרייה), סימונים מיוחדים (כגון הקדשה בכתב ידו של המחבר), מצבו הפיסי, הגבלות בשימוש בפריט, וכו'.

לסיכום:

ישויות של קבוצה א'

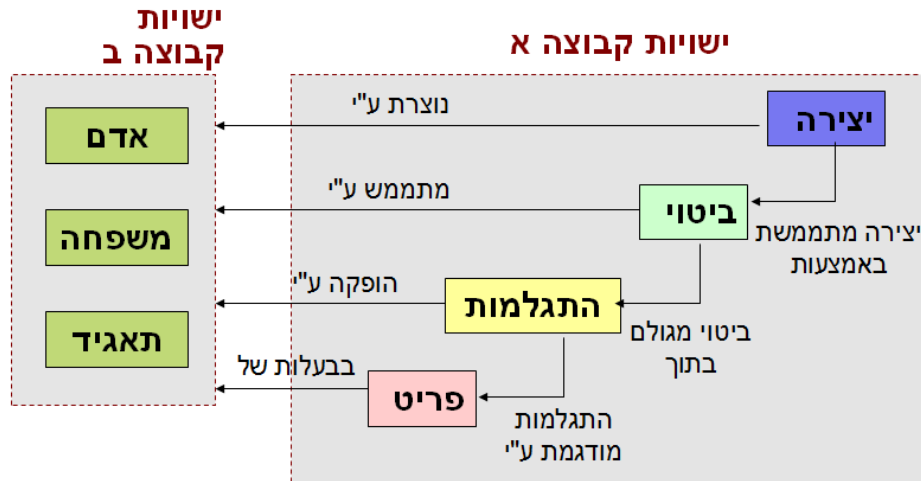

בקבוצה השנייה נכללות הישויות אשר אחראיות לתוכן האינטלקטואלי או האומנותי של התוצרים האלה (כגון מחברים, מלחינים, ציירים); ; להפצתן (כגון מוציא לאור, מפיץ, סטודיו הפקה); או לאפוטרופסות שלהן (אוסף פרטי, ספרייה, מוזאון). ישויות אלו יכולות להיות בן-אדם (יחיד או משפחה) או תאגיד. אדם אחד או כמה אנשים, תאגיד אחד או כמה תאגידים יכולים ליצור יצירה, ביטוי, התגלמות או פריט; ולהפך - אדם אחד או תאגיד אחד יכולים ליצור יותר מיצירה אחת, ביטוי, התגלמות או פריט אחד. לדוגמה: ספר שחיברו שני מחברים ובו איורים מאת מאייר אחד, והוא יצא לאור על ידי שני מו"לים; מחבר אחד שכתב שבע יצירות או מו"ל אחד שהוציא לאור אלף ספרים.

יחסים יכולים להתקיים גם בין הישויות של הקבוצה השנייה : אדם-יוצר יכול להשתייך לתאגיד ; תאגיד יכול להעסיק כמה אנשים-יוצרים, כגון כמה מחברים שכולם פעילים באותו מוסד-מחקר או כמה מחברים המשתייכים לאותה משפחה.

דוגמאות לתכונות המאפיינות את הישויות בקבוצה השנייה : שם אדם, תאריכים המשויכים לו, שם תאגיד, מקום פעילותו, וכו'.

לסיכום :

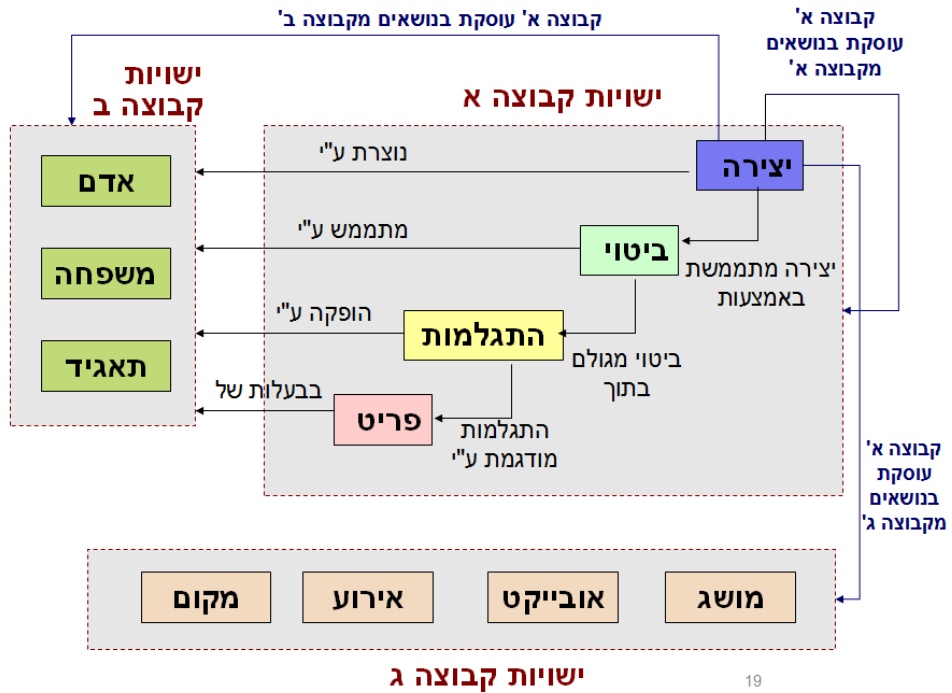
בקבוצה השלישית נכללות ישויות המשמשות נושאים של התוצר האינטלקטואלי או האמנותי :

מושג - תפיסה אבסטרקטית או רעיון, שיש בו דיסציפלינות, דתות, פילוסופיות, שיטות וכו' (כגון כלכלה, חסידות, סגנון בארוק, שיטת מחקר איכותי);
אובייקט - דבר מוחשי, חי, צומח או דומם, הקיימים בטבע או פרי יצירתם של בני-אדם (כגון מגדל אייפל, מטוסים, עוף הדודו);
אירוע - התרחשות, מקרה או פעולה (כגון משחק כדורגל, מלחמת העצמאות, המאה העשרים);
מקום - בכל מקום בכדור הארץ או מחוצה לו, מקום שהיה קיים בעבר או קיים בימינו, מאפיין גאוגרפי או תחום גאו-פוליטי (כגון הרי הגליל, מכתש פירי של הירח, העיר לונדון, מדינת אוהיו).

יחסים קיימים גם בין הישויות של הקבוצה השלישית. לדוגמה : אירוע שקשור במקום מסוים (כגון משחקי האולימפיאדה בלונדון); אובייקט הקשור למושג (הכחדת עוף הדודו); מושג הקשור למקום (חקר הירח). קשרים אלו יכולים להיות פשוטים או מורכבים מאוד ולערב ישויות גם מהקבוצות האחרות (חקר מקורות אנרגיה מתחדשת המתרחשת במעבדות הלאומיות של ארצות הברית בלס-אלמוס שבמדינת ניו-מקסיקו).

חשוב לציין שגם הישויות מקבוצות א ו-ב יכולות לשמש נושאים, לדוגמה : ספר שעוסק בתנ"ך, סרט על חייו של יצחק רבין או דיסרטציה על הקמתה ופעילותה של חברת אפל.

לסיכום :

הקווים המנחים של כללי הקיטלוג

מסמך עקרונות הקיטלוג של איפלי"א (המוזכר לעיל) הגדיר את הקווים המנחים ליצירת כללי הקיטלוג, הנקראים International Cataloguing Principles, כללים אלה הם בסיס לכללי ה-RDA.

אלה הם הקווים המנחים של איפלי"א :

1. **נוחיות המשתמש** תנחה כל החלטה בתיאור של ישות ובעיצוב כל נקודת גישה מבוקרת.
2. **שימוש מקובל** - שפת התיאור ונקודות הגישה יותאמו לשפה המקובלת של רוב משתמשי הקטלוג.
3. **ייצוג** - הבסיס לתיאור ולנקודות הגישה המבוקרות למשאב הוא כפי שהמשאב מציג את עצמו.

4. **דיוק** בתיאור כל משאב וישות בקטלוג (דהיינו, הספקת מידע מובנה וברור, ללא טעויות והטעויות).
5. **נחיצות וכמות מספקת** - בתיאור ובנקודות הגישה המבוקרות ייכללו האלמנטים הנחוצים למשתמש במשימותיו ולזיהוי חד ערכי של ישות.
6. **חשיבות** – על האלמנטים של התיאור להיות בעלי משמעות ביבליוגרפית.
7. **כדאיות כלכלית** - העדפת דרכי הביצוע להשגת מטרות הקטלוג אשר מקדמות את רמת הקיטלוג ואת עלותן-ותועלתן הכלכלית
8. **סטנדרטיזציה ועקיבות** ביצירת תיאור משאב ונקודות הגישה.
9. **שילוב** -ככל האפשר - יתבססו התיאורים של כל סוגי המשאבים ושל כל סוגי הישויות על כללים משותפים.

לתשעת העקרונות האלה יש להוסיף:

- כללי הקיטלוג אינם תלויים בפלטפורמת קיטלוג ספציפית, כגון MARC, Dublin Core או כל מערכת אחרת.
- כללי הקיטלוג חייבים להיות הגיוניים, בני-הגנה ולא שרירותיים. אם מתגלה סתירה בין כללים, יש ליישבה בצורה פרקטית והגיונית.

מעל לכול עומדת טובת הלקוח של הספרייה ומשימת המקטלוג היא לחסוך זמן לקורא ולסייע לו לאתר את משאבי המידע הרלוונטיים ביותר לצורך השגת המידע הנחוץ לו.

1.5 רשומת הקיטלוג, יצירתה והעתקתה

פעולת הקיטלוג דורשת איסוף נתונים לתיאור הפריט, חלקם מתוך הפריט עצמו וחלקם ממקורות נוספים וצירוף כל פרטי התיאור בצורה מוסכמת ומובנת. כיוון שהקיטלוג היום נעשה ברובו באמצעות מחשבים, נהוג להשתמש במינוח מושאל מעולם המחשב, והתיאור של הפריט כולו נקרא **רשומת קיטלוג** (cataloging record), כל חלק מרכזי בו (שם יוצר, שם הפריט, נתוני הוצאה לאור וכדומה) נרשם **בשדות** (fields) נפרדים. החלקים המשניים של השדות, אם נדרשים, נרשמים **בתת-שדות** (subfields). מערכות קיטלוג ממוחשבות מציגות בפני המקטלוג טופס שלתוכו הוא מכניס את המידע הדרוש. המחשב שומר את המידע בפורמט פנימי המאפשר למפתח אותו ולהציג אותו אפשרויות. השיטה הנפוצה ביותר היום בעולם לקידוד מידע ביבליוגרפי היא בפורמט MARC הבין-לאומי שהוזכר קודם בפרק זה.

ברשומת הקיטלוג נכללים פרטי התיאור העיקריים האלה: שם הפריט, שמות יוצריו, שנת הופעתו ועוד פרטים רבים שיוסברו בפרקים הבאים. חלק מהפרטים האלה יועתקו ישירות מהפריט, חלק מהם דורשים עיבוד מסוים, חלקם (הערות) ינוסחו על ידי המקטלוג עצמו. בעידן המחשב יש גם צורך או דרישה לרשום גם פרטים שלא היה מקובל לרשום בקטלוג הכרטסת. למשל, המעיין בכרטסת זיהה את שפת הפריט בדרך כלל מתוך המילים המועתקות ממנו, אך המחשב אינו מסוגל לעשות זאת אלא רק להבחין בין סוגי אותיות (לועזי, עברי, ערבי, קירילי). לכן עלינו

לפרט את שפת הפריט כדי שנוכל להבחין בין שפות בתהליך החיפוש. אבחנות נוספות כמו סוג הפריט (ספר, כתב-עת, מפה, הקלטה), צורתו (נייר, אלקטרוני), ועוד, דורשים גם הם רישום וקידוד אחידים בקטלוג הממוחשב.

גם כמות המידע הנרשם השתנתה עם המעבר מהכרטסת למחשב. בעידן כרטיס הקטלוג היה חשוב לצמצם את כמות המידע כדי שכרטיס אחד יכיל את כולו (ובמקרה חריג יוסף כרטיס המשך אחד). מגבלה זאת צמצמה את האפשרות לפרט את תוכנו של הפריט, את כל היוצרים הקשורים בו, תקציר שלו ועוד. המעבר למחשב הסיר מגבלה זאת ואפשר לרשום, לאחזר ולהציג הרבה יותר מידע. למשל, כללי הקיטלוג שקדמו ל-RDA קבעו שאין לרשום את כל המחברים של הפרסום אם יש יותר משלושה, אך בקטלוג הממוחשב אין סיבה שלא לרשום את כל המחברים. ולאפשר חיפוש גם לפי שמותיהם. ואכן כך נקבע בכללי הקיטלוג החדשים לפי RDA.

יצירת רשומת קיטלוג בקטלוג לפי כל כללי הקיטלוג ותקניו איננה משימה פשוטה והיא דורשת ידע מקצועי רב. חומר ייחודי כמו כתבי-יד, חומר מוסיקלי וחומר מקצועי מיוחד דורשים התמחות וחיפוש רבים. אותו פריט מגיע לספריות רבות ויצירת רשומת קיטלוג מקורית בכל ספרייה וספרייה היא עבודה יקרה, כפולה ומיותרת. לכן מקובל בעולם היום להעתיק רשומות קיטלוג ממקור סמכותי, להתאימה לדרישות המקומיות וליצור רשומת קיטלוג מקורית רק במקרים חריגים כאשר אי-אפשר למצוא רשומת קיטלוג מוכנה. מובן שאת הקיטלוג הסמכותי צריכים לבצע מקטלגים מנוסים הנעזרים במרכז ביבליוגרפי עשיר. היום כמעט אין ספרייה אשר איננה נעזרת במידה זו או אחרת בשירותי קיטלוג מוכנים.

שירותי אספקת קיטלוג היו קיימים שנים רבות לפני עידן המחשב. ספריית הקונגרס האמריקנית נהגה להדפיס עותקים של כרטיסי הקיטלוג שלה ולמכור אותם לספריות אחרות לשימוש מקומי (מספר הכרטיס המופיע מאחורי השער של ספרים אמריקניים רבים נועד להקל על הספריות בהזמנת כרטיסים אלה). שירות דומה בארץ הוקם על ידי מרכז הספר והספריות (לשעבר מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות) אשר הדפיס והפיץ כרטיסי קיטלוג מוכנים לספרים בעלי עניין לספריות הציבוריות בארץ.

בעידן המחשב, הלכו והשתכללו שירותים אלה. מפעל הקיטלוג של מרכז הספר והספריות מפיץ רשומות קיטלוג דיגיטליות לספריות הציבוריות. כמו כן חלק מחברות התוכנה לספריות קטנות בארץ מאפשרות לספריות הלקוחות שלהן להעתיק רשומות קיטלוג זו מזו. בתחום הספרות המחקרית והאקדמית בארץ, הקטלוג המאוחד ULI מאפשר לספריות להעתיק באופן חופשי כל אחת ממיליוני הרשומות הנמצאות בו.

בעולם הגדול יש כמה מפעלים דומים. הגדול שבהם הוא מאגר WorldCAT של מאגד הספריות הבין-לאומי OCLC ובו יותר מ-200 מיליון רשומות קיטלוג של כ-70,000 ספריות מרחבי העולם. השימוש במאגר זה כרוך בתשלום, ובארץ מנויות עשרות ספריות אקדמיות על שירות זה דרך מאגד מלמ"ד. ספריות מרכזיות ברחבי

העולם, ובראשן ספריית הקונגרס, מאפשרות גישה חופשית אל הקטלוגים שלהן גם לחיפוש וגם להעתקת רשומות. יש לציין שהעתקת רשומות ישירות ממחשב למחשב דורשת שימוש בתקנים מיוחדים להעברת רשומות קיטלוג, אך היום רוב תוכנות הקיטלוג תומכות בתקנים אלה.

1.6 דרכי חיפוש בקטלוג

מגבלות הכרטסת הכתיבו מספר מצומצם של כרטיסים לכל קיטלוג ובעקבות זאת נרשמו רק נקודות גישה ספורות לכל פריט: הכותר, היוצרים המרכזיים בלבד, הסדרה והנושאים. על הקורא היה לדעת את סדר האלמנטים בכל נקודת גישה (שם משפחה לפני שם פרטי, איך להתייחס לתחיליות כמו ה"א הידיעה, וכדומה).

בעידן המחשב הוסרה המגבלה על כמות נקודות הגישה ונוספו אפשרויות חיפוש חדשות שלא היה אפשר לחשוב עליהן לפני המחשב: חיפוש לפי מילים יחידות משדות שונים בכל סדר שהוא, לפי מקום הוצאה, שנת הוצאה, סוג חומר, שפה ועוד ועוד. אמנם כללי הקיטלוג נוקשים, וזאת כדי לשמור על אחידות - אך בזכות אחידות זו אפשרויות החיפוש בנתונים אלה כמעט בלתי מוגבלות ומוצרי תוכנה שונים מאפשרים חיפושים מתוחכמים נוספים. הנטייה בדור החדש של מנשקים ציבוריים (המכונים הדור השני של מנשקי OPAC) היא לחיפושים פשוטים הדומים לסוג החיפושים שמציעים מנועי חיפוש כמו "גוגל" (כמה מילים בתוך מלבן חיפוש) כאשר התוצאות מלוות באפשרויות חיתוך וסינון לפי מבחר גדול של פרמטרים.

גם בתצוגת הנתונים התחוללה מהפכה גדולה בעידן המחשב: על הכרטיס היה המידע אחיד והציג מידע הדרוש גם לקורא וגם לספרן (מידע שבחלקו אינו מעניין את הקורא ואף עשוי להפריע לו), לעומת זאת בקטלוג המקוון אפשר לקבוע דרגות שונות של תצוגה: תצוגה מינימלית לקורא, תצוגה מלאה יותר למעוניין בפרטים נוספים ותצוגה מקסימלית למעוניינים בכך. מערכות אלה הן בדרך כלל גמישות מאוד וכל ספרייה יכולה לקבוע את צורת התצוגה של המידע הנראה לה.

אין ספק שהגורם החשוב ביותר בעתידו של הקטלוג והקיטלוג הוא השימוש במחשב. המחשב מאפשר גישה לאוסף הספרייה גם בדרכים המוכרות וגם בדרכים חדשות ביותר. באמצעותו אפשר אפילו ללמוד על דרכי השימוש בקטלוג ובספרייה. המחשב מאפשר להשתתף במפעלים משותפים ולהגשים את הרעיון של רשת ארצית של ספריות, שבה המידע הנמצא בספרייה אחת פתוח לפני באי כל הספריות.

השינוי הזה מעמיד אתגר גדול גם בפני הספרן. הוא יקטלג פחות פרסומים בעצמו וישתמש יותר בקיטלוג שיצרו י אחרים. יהיה עליו להיות בקי בקטלוגים גדולים: אזוריים וארציים. בעתיד הנראה לעין הקטלוג המקומי עשוי להיות חתך מתוך קטלוג רב-מוסדי גדול הרבה יותר (מערכות כאלה כבר נמצאות בשוק!). לבסוף, על הספרן יהיה לדעת לתווך בין הקורא ובין המחשב, מתוך הכרה מעמיקה של הדרישות והצרכים של שני הצדדים. גם אם הוא יקטלג מעט בעצמו, עליו להכיר היטב את כללי הקטלוג והקיטלוג כדי להצליח במשימה זאת.